

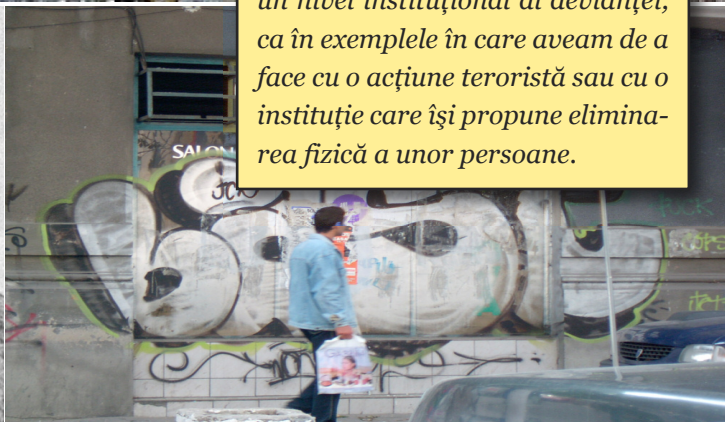
Capitolul 11

Devianță și control social

Să ne gândim la câteva exemple de crimă. Un omor, săvârșit de un nebun aflat în criză, o crimă a unui tânăr dintr-o bandă de cartier, torturarea și moartea unui deținut politic și, în fine, omorârea unei mulțimi de oameni într-un atac terorist.

Ce este comun acestor cazuri? Cu siguranță moartea uneia sau mai multor persoane poate fi numitorul comun. Există, însă, diferențe? Cineva ar putea să spună că o crimă rămâne tot o crimă, numai că, pentru cercetătorii sociali lucrurile nu stau chiar așa. Exemplele anterioare sunt foarte diferite. Unele se referă la o crimă săvârșită la nivel individual, altele au o dimensiune grupală (în sensul că este vorba de grupuri deviante sau infracționale), în fine, există și un nivel instituțional al devianței, ca în exemplele în care aveam de a face cu o acțiune teroristă sau cu o instituție care își propune eliminarea fizică a unor persoane.

Concepte fundamentale în sociologie

Însă, niciunei societăți nu “îi place” să recunoască nivelul instituțional sau grupal al devianței, aceasta fiind înțeleasă ca orice încălcare a normelor sociale. Din acest motiv, orice societate încearcă să trateze fenomenele deviante de tip instituțional sau grupal la un nivel individual, dat fiind faptul că indivizii pot fi sancționați mult mai repede și mai eficient. În plus, această transgresare a devianței de la planul instituțional la cel individual este și acceptabilă pentru sistemele politice, deoarece este mult mai „confortabil” să consideri că ai de-a face cu o persoană care încalcă normele și nu cu grupuri, organizații sau instituții sociale, pentru că, în astfel de cazuri se poate pune legitim problema justității normativității sociale.

Atunci când vorbim în sociologie de criminalitate, ca un tip major de devianță, nu ne referim doar la omor, ci, la fel ca și în spațiul juridic, la orice infracțiune socială gravă. Dacă dumneavoastră lucrați la un calculator, aveți cu siguranță pe acesta diferite soft-uri pentru care, dacă nu aveți licență, ceea ce statisticile din România ne arată că nu este improbabil, atunci și dumneavoastră sau proprietarul calculatorului sunteți criminal, pentru că ați încălcat legea proprietății intelectuale, soft-ul fiind proprietatea cuiva care nu v-a permis să îl utilizați. Juridic, dar și sociologic, nu există de fapt o diferență între a utiliza un soft fără autorizarea proprietarului și a utiliza o mașină fără acordul deținătorului legal al acesteia.

Dar observăm că, nu întotdeauna, un comportament care poate fi considerat o crimă, spre exemplu chiar omorul, este privit astfel de societate. De fapt, unele crime sunt acceptabile, cum este de exemplu, omorârea unor inamici în război, altele, cele mai multe, nu sunt acceptabile.

Pe de altă parte, cei care sunt închiși ca și criminali pot fi la rândul lor foarte diferiți. Între un criminal de drept comun încarcerat pentru omor și un deținut politic precum Constantin Argetoianu (1871-1952), prezentat în una din fotografiile de pe prima pagină, există cu siguranță o diferență uriașă.

Devianță și criminalitate

Devianța reprezintă abaterea de la normativitatea socială. ***Un act deviant reprezintă un comportament sau un ansamblu de comportamente prin care se încalcă o normă socială determinată.*** După cum se observă, încălcarea oricăror norme sociale constituie acte deviante. Și dacă ne îmbrăcam altfel decât ne recomandă normele sociale pentru o anumită situație particulară și dacă depășim viteza legală cu autoturismul personal și dacă furăm un anumit bun, încălcăm norme și deci acționăm într-un mod deviant.

Este destul de clar faptul că normele sociale sunt extrem de diverse și nu au toate aceeași importanță în viața socială. Spre exemplu, normele care reglementează salutul dintre colegi nu au aceeași importanță precum cele care reglementează traficul rutier sau cele care privesc moralitatea. Dincolo de importanța lor diferită, normele mai pot fi diferențiate în funcție de forma în care sunt prezente în viața socială. Putem distinge, astfel, între ***normele formale*** și cele ***informale***, în sensul în care primele sunt exprimate în forme standardizate, prestabilite și totodată fixate într-o anumită formă (sunt scrise întotdeauna), în timp ce normele informale nu au o expresie scrisă, ele reglementând acțiunile oamenilor în diverse situații, fiind respectate pe baza faptului că au fost asimilate și interiorizate în urma unor procese de socializare.

Normelor, le sunt asociate adesea și sancțiuni²⁶, prevăzute pentru situația în care ele nu sunt respectate. Aceste sancțiuni pot fi, la rândul lor, severe sau ușoare (la limită pot lipsi chiar), pot să fie exprimate formal, ca în cazul amenzilor prevăzute pentru încălcarea regulilor de circulație sau pot să funcționeze informal, pe baza tratamentelor, reacțiilor pe care ceilalți membri ai unei comunități le au în raport cu persoana deviantă.

Cu alte cuvinte, există forme foarte diferite de sancțiune pentru încălcarea normelor. Sancțiunile dure pot să meargă până la condamnarea la moarte, privarea de libertate, sau excluderea relațională din comunitate pe baza oprobriului public, care însoțește de obicei încălcarea unor norme morale grave.

La polul opus există situații în care sancțiunea este una ușoară sau chiar lipsește, pentru că, dacă nu saluți atunci când intri într-un birou, nu primești de regulă o sancțiune formală sau informală pentru încălcarea normei de salut.

Având două criterii de clasificare a normelor (expresia formală și duritatea sancțiunii) putem construi o matrice care ne poate reliefa tipologia actelor deviante.

Concepte fundamentale în sociologie

Tabel 11.1 Matricea tipologiei normelor în funcție de caracterul formal- informal și de tipul de sancțiune asociată.

	Sanțiuni asociate severe	Sanțiuni asociate ușoare
Norme formale	Legi penale	Legi civile
Norme informale	Morala	Obiceiuri

După cum se observă în matricea de mai sus, atât normele formale, cât și cele informale, pot avea prevăzute sancțiuni puternice sau slabe. Se poate observa că am făcut distincția între normele juridice, la modul general, și normele morale și cutumiare (care se referă la obiceiuri).

Încălcarea normelor juridice, exprimabile în formă scrisă, pentru care societatea prevede sancțiuni majore, reprezintă un tip special de devianță, care poartă numele de **criminalitate**. Émile Durkheim a utilizat primul o definiție în acest sens, pentru el crima reprezenta orice act care este susceptibil de a primi o condamnare în baza unei legi. Criminalitatea, ne aducem aminte de ceea ce am afirmat la începutul acestui capitol, nu se referă în sociologie la omucidere, așa cum la nivelul limbajului comun utilizăm acest termen. Criminalitatea reprezintă orice încălcare a unei norme juridice scrise pentru care sistemul juridic al statului administrează sancțiuni severe. Crima este asociată uzual cu domeniul normativ penal, în sensul că încălcarea legilor penale este considerată o crimă.

Cu toate acestea, trebuie să spunem că cea mai mare parte a persoanelor care utilizează noțiunea de crimă nu îi cunosc definiția strict conceptuală. Practic, oricine utilizează noțiunea comună, însă chiar și specialiști din alte domenii, inclusiv din instituțiile de control social, poliție, parchet, justiție etc. folosesc sensuri care sunt mai largi sau mai restrânse pentru acest termen. Spre exemplu, se face adeseori distincția dintre crimă și situațiile de devianță în care se produc daune care pot fi “reparate” de cel care le-a produs (pe baza unui cod civil) sau situațiile de nerespectare a unor contracte, chiar dacă pentru situațiile respective există de fapt norme juridice scrise și sancțiuni formale severe. Introducerea anumitor tipuri de acte deviante în categoria codului penal nu ține, în fapt, de natura acestora, ci de o opțiune a legiuitorilor dintr-o societate. Spre exemplu, în România calomnia a fost considerată în momente diferite o abatere care ținea de codul civil, iar în altele de codul penal. Nivelul de duritate al sancțiunii este, pe de altă parte, o caracteristică ce are un anumit grad de imprecizie, dat fiind că nu putem spune decât că tendențial sancțiunile civile sunt mai puțin dure decât cele penale.

Studiul criminalității, adică al comportamentelor deviante care vizează încălcările normelor cu caracter penal, este de importanță vitală în științele sociale, dat fiind că încălcarea acestor norme reprezintă pentru orice societate un pericol major pentru menținerea funcționalității societății și pentru stabilitatea ordinii normative.

Devianța nu este, însă, o calitate a unor comportamente sau acțiuni particulare. Ea este întotdeauna relativă, fiind legată de anumite norme instituite într-o societate sau chiar

într-un grup. Actul deviant este denumit așa doar prin raportarea la anumite norme particulare și depinde total de existența acestora.

Sociologul american Howard S. Becker (n. 1928), unul din teoreticienii importanți în acest domeniu, considera, spre exemplu, că nu actul în sine este deviant, ci reacțiile celorlalți sunt cele care vor defini actul ca unul deviant. Cu alte cuvinte, nu contează actul în sine, ci reacția socială față de acesta. Din acest motiv, unul și același act poate fi considerat deviant sau nu doar în baza unor norme care sunt instituite la nivelul unei colectivități. De exemplu, omorârea unei persoane nu este considerată crimă decât în anumite situații. Actul în sine al curmării vieții unei persoane nu reprezintă în sine o crimă. Dimpotrivă, în anumite situații cel care omoară o persoană poate fi considerat nu criminal, ci chiar erou (în război de exemplu) sau poate fi privit ca o persoană care și-a făcut datoria (spre exemplu un polițist) etc. Rezultă că devianța, implicit criminalitatea, nu pot fi considerate independente de normativitatea și implicit de dinamica acesteia într-o societate dată.

Dimensiunea relativă a devianței nu se referă doar la diferențele de situație sau la cele date de tipurile diferite de ordine normativă specifice unei comunități, ci și la diferențele istorice între modalitățile de raportare la aceleași acțiuni sau comportamente în perioade diferite din istoria unei societăți. Spre exemplu, homosexualitatea a fost considerată aproape pretutindeni în trecut o infracțiune gravă, sancționată în consecință. Astăzi, în multe țări din Europa și din lume, ea nu mai este considerată o crimă, ci doar o încălcare a unor reguli morale.

Devianța trebuie diferențiată de **anormalitate**. Acesta este un concept care aparține psihopatologiei și se referă la comportamentele și cazurile care ies din sfera normalității psihice (boli psihice, handicapuri etc.). Putem spune, într-o dimensiune socială, că aceste persoane au un **stigmat**, adică **un atribut de depreciere publică**, dar nu putem vorbi de acte deviante pentru că nu este vorba de încălcarea unor norme sociale, ci doar de deviații de la normalitatea psihologică sau de la anumite dezirabilități sociale față de modul în care trebuie să arate și cum trebuie să se implice un individ în viața socială. Stigmatul, concept propus în sociologie de Erwin Goffman²⁷ (1922-1982), se referă inclusiv la elemente de ordin social, care au capacitatea de a deprecia individul, cum este, spre exemplu, o anumită ocupație privită depreciativ într-o comunitate. Evident că cineva care are un stigmat, să spunem o boală psihică, în măsura în care ajunge să încalce o normă din cauza aceasta, să spunem că devine violent și atacă pe cineva, devine și o persoană deviantă.

Comportamentul criminal mai este denumit deseori și **delincvență**. Acest concept se referă la comportamentele particulare care încalcă normele juridice definitorii pentru crimă. Persoana care are astfel de comportamente se numește delincvent. Adesea însă, atât în practica socială, cât și științific, termenii de delincvență sau de delincvent se utilizează pentru cazurile speciale ale tinerilor care încalcă legile, utilizându-se foarte des sintagma **delincvență juvenilă**. Este adevărat că această sintagmă a fost utilizată în unele situații, chiar în perimetrul analizelor științifice, și pentru acte care, în cazul unor adulți nu sunt considerate neapărat crime. Termenul este extins în cazul tinerilor și asupra unor comportamente care încalcă mai degrabă anumite valori și nu norme juridice. Spre exemplu, tinerii care au o vestimentație atipică, fac zgomot, provocă scandal sunt etichetați adesea ca delin-

Concepte fundamentale în sociologie

evenți. Menționăm și faptul că predispoziția spre devianță și criminalitate este mai mare la tineri, în special la băieți, mulți autori considerând că aceste comportamente deviante ar trebui studiate în mod separat de criminalitatea adulților.

Devianța în perspectivă istorică și culturală

Așa cum am precizat la începutul capitolului, devianța nu poate fi gândită decât în raport cu normativitatea socială existentă într-o societate particulară. Mai mult, ordinea normativă a unei societăți se schimbă în timp, ceea ce face ca același tip de acte să fie considerate în mod diferit datorită evoluției normativității. Supravegherea sau controlul încălcării normelor și sancționarea indivizilor devianți a fost istoric în primul rând un subiect privat, care ținea de o dimensiune a vieții de familie, a vieții comunitare și mult mai rar un subiect al activităților statului. De fapt, atât presiunile pentru respectarea normelor, cât și administrarea sancțiunilor erau funcții îndeplinite în toate epocile premoderne prioritar de către grupurile de apartenență ale indivizilor. Familia avea în primul rând sarcina să își apere membrii, dar și să sancționeze pe cei care încălcau normele.

În societățile vechi, normativitatea nu era exprimată într-o formă scrisă, ci se baza pe continuitatea unor practici și pe cutume internalizate de indivizi prin socializare. Din acest motiv, nu putem vorbi în astfel de societăți de norme formale. Primele legi scrise au apărut cu cel puțin 4000-4500 de ani în urmă, în Mesopotamia. Istoricii pun în evidență începuturile codurilor de legi scrise în orașul mesopotamian Ebla (în jur de 2400 î.H.), de asemenea în Ur, unde apare codul lui Nammu (sec al XXI-lea î.H.) și mai târziu, în Babilon, codul babilonian al lui Esnunna, cel care a precedat codul lui Hammurabi. Toate aceste coduri încercau să confere o formă scrisă unor practici și unor norme existente de foarte mult timp, la nivel informal, în societățile respective. Importanța codurilor de legi, dincolo de cea de document istoric, este dată de faptul că forma scrisă va reuși conservarea unor modele normative și performarea mai eficientă a controlului social.

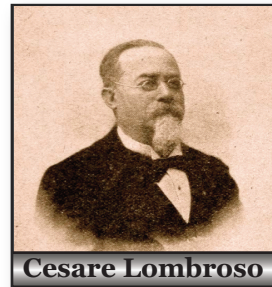
Cel mai cunoscut cod de legi antic este cel al lui Hammurabi, rege al Babilonului în prima dinastie (1792-1750 î.H.). Acest cod a fost unul referențial pentru o perioadă de mai multe secole, în toată Mesopotamia, el inspirând în realitate majoritatea codurilor de legi ulterioare.

Vechii romani, în secolul V î.H. au început să utilizeze Legea celor douăsprezece table (451-450 î.H.), care a reprezentat de altfel punctul de plecare al dreptului roman. Dreptul Roman a fost redefinit de Împăratul Iustinian (483- 565), în secolul VI D.H., între 529 și 565, și va fi utilizat în spațiul occidental chiar și după căderea Imperiului Roman de Răsărit (1453). În istoria sistemelor juridice, dreptul roman reprezintă principalul moment referențial în constituirea sistemului juridic.

Dezvoltarea permanentă a statelor a condus peste tot la o presiune majoră în direcția exercitării controlului social și a administrării sancțiunilor la nivel statal, de regulă în dauna puterii exercitate de familii. Epoca modernă a definit normativitatea, controlul respectării ei și implicit administrarea sancțiunilor ca o prioritate absolută a statelor. În ceea ce privește normativitatea exprimată informal, astăzi, aproape peste tot, ea a rămas o pro-

blemă a comunităților și a familiilor. În ceea ce privește normativitatea formală, fie că este vorba de crimă, fie că este vorba de spațiul normelor civile, administrarea sancțiunilor este un apanaj al statelor.

Este evident pentru oricine că există legi, norme, care se pot schimba cu ușurință (spre exemplu, limita maximă de viteză pe un drum public) și norme care au o mare stabilitate și un grad înalt de generalitate.

Cesare Lombroso

În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, mișcarea iluministă a propus teoria dreptului natural (a legilor naturale), legi care derivă din caracteristicile naturale ale omului. Cu alte cuvinte, se face distincția dintre normele care au o bază naturală și cele care sunt făcute de om. Drepturile omului sunt naturale, țin de natura sa, în timp ce legile sunt instrumentate de cei care dețin puterea. Crima, în această perspectivă de raportare, se referă astfel la încălcarea drepturilor naturale, în timp ce ilegalitatea la încălcarea unei legi. Rezultă deci, că poți fi ilegal fără a fi criminal și invers, crima poate să nu presupună ilegalitate. Pentru criminalitate și pentru ilegalitate iluminiștii foloseau două sintagme latinești diferite, "*malum in se*" (rău în sine) și "*malum prohibitum*" (rău interzis). Spre exemplu, dreptul la viață este un drept natural, iar încălcarea lui este o crimă, în timp ce o lege privitoare la o taxă este impusă de cei care dețin puterea, iar încălcarea ei exprimă o ilegalitate. Această distincție clasică a rămas valabilă mult timp în spațiul occidental. Evident, o parte din drepturile naturale sunt protejate prin legi, iar atunci crima poate să fie și ilegală. Așa cum o să vedem, abordările sociologice asupra devianței pun în discuție paradigma dreptului natural.

Teorii asupra criminalității

Criminalitatea, așa cum am precizat, a fost și este un subiect de analiză foarte disputat. Teorii care își propun să explice fenomenul criminalității au fost lansate de foarte

Cesare Lombroso este italian, de formație psihiatru. A studiat la Padua, Viena și Paris. A fost profesor de psihiatrie din 1862, iar din 1876 profesor de medicină legală și igienă la Universitatea din Turin. A introdus în Italia studiile de antropologie criminalistică. Cele mai importante lucrări ale sale „L'uomo delinquente” (1876; „Omul criminal”) și „Le Crime, causes et remèdes,” (1899; Crima, Cauzele și remediile sale).

mult timp. Abordările teoretice ale criminalității nu au fost propuse doar de către sociologi, ci de către toți cei implicați în studierea criminalității: psihologi, juriști, criminologi, medici etc. Primele încercări teoretice care și-au propus explicarea criminalității din societate au plecat de la ideea că există un determinism biologic al comportamentelor de tip criminal. Acest tip de abordări sunt considerate din acest motiv teorii de factură biologică.

Vom începe prezentarea cu „Teoria criminalului înăscut”, elaborată de Cesare Lombroso (1835 – 1909), la sfârșitul secolului al XIX-lea. Lombroso, profesor de psihiatrie și, spre sfârșitul vieții, de antropologie a criminalității, a lansat o teorie potrivit căreia criminalii au un profil biologic predeterminat. Experiența de psihiatru a lui Cesare Lombroso, iar din 1871 chiar de director al spitalului

Concepte fundamentale în sociologie

William Herbert Sheldon este un important psiholog american, cunoscut pentru studiile sale asupra tipologiilor somatice și asupra antropometriei. Lucrarea fundamentală, pentru teoria sa asupra tipurilor somatice, este „The varieties of human physique: An introduction to constitutional psychology” (1940), („Varietățile tipurilor umane: O introducere la psihologia constituției fizice”).

de psihiatrie de la Pesaro l-a făcut să ia în considerație relația directă dintre psihopatologia criminalității și aspectul și defectele fizice ale indivizilor. Este de altfel știut că multe tipuri de afecțiuni psihice sunt asociate și cu anumite caracteristici fizice ale respectivelor persoane. În această direcție, Lombroso considera că tendințele criminale sunt determinate de aspecte biologice constitutive și că ele pot fi identificate la nivelul fizionomiei și caracteristicilor fizice ale persoanelor. În opinia lui Lombroso, criminalii au o fizionomie specifică, care îi distinge de oamenii obișnuiți, spre exemplu, criminalul înăscut are fruntea teșită și proeminentă, sprâncenele groase, părul roșcat, maxilarul puternic etc.

Lombroso s-a bazat în lucrările sale pe studiile asupra criminalilor, efectuate de el vreme de câteva decenii. Cu siguranță, teoria sa este interesantă și destul de ispititoare. Ea este, însă, destul de ușor atacabilă, cel puțin pentru motivul că aceeași practică criminalistă desfășurată în Italia sau oriunde altundeva, ne evidențiază existența în realitate a unei tipologii extrem de vaste a criminalilor.

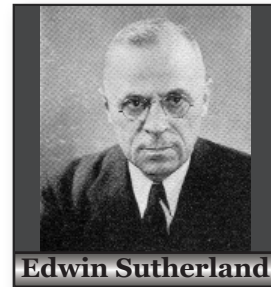
Tot o teorie de factură biologică, dar mult mai consistentă din punct de vedere al bazelor sale teoretice, a elaborat William Sheldon (1899 – 1977), în prima parte a secolului trecut. El a propus o clasificare a oamenilor din punctul de vedere al constituției lor somatice, considerând trei tipuri fundamentale. **Ectomorful**, este tipul somatic înalt, slab, cu membre lungi, iar ca structură de personalitate este introvertit, fragil, predispus spre meditație. Tipul **endomorf** este dimpotrivă tipul somatic mic de statură, gras, cu membre scurte, iar ca structură de personalitate este relaxat, jovial, sociabil. Al treilea tip, cel **mesomorf**, este tipul athletic, cu osatură și mușchiulatură puternice, cu proporții optime de înălțime și greutate și cu o structură de personalitate marcată de energie puternică, dorința de afirmare, curaj. Cercetările lui Sheldon asupra raportului dintre structura somatică și profilul de personalitate l-au condus la ideea corespondențelor dintre acestea, cum sunt și cele prezentate anterior. Pentru el, tipul mesomorf prin personalitatea sa este totodată tipul uman predispus la criminalitate într-o măsură mai mare decât celelalte două categorii.

Desigur, și abordarea propusă de Sheldon este atacabilă, cel puțin pentru faptul că ea propune ca explicație teoretică un lucru de bun simț. Este, pe undeva, firesc ca persoanele puternice să utilizeze mai degrabă forța în relațiile cu alții, cel puțin comparativ cu cei care nu pot avea un asemenea avantaj. Putem, pe de altă parte, observa destul de ușor faptul că, în realitate, criminalitatea care se bazează pe utilizarea violenței este doar un singur tip de criminalitate.

O teorie biologică mult mai modernă, elaborată relativ recent, pornește de la ideea de determinant genetic al criminalității. Este vorba de **teoria cromozomului suplimentar**. Geneticienii au descoperit încă la începutul anilor 50 că o parte a bărbaților deține un cromozom Y suplimentar. Studiile arată că în medie la 1000 de bărbați unul are un cro-

mozom Y în plus, adică are o bază cromozomială de tipul XYY, în loc de XY (în mod normal bărbații au cromozomi XY, iar femeile XX).

Tendința cercetătorilor a fost aceea de a-i considera pe aceștia super-bărbați, iar primele statistici efectuate de specialiști au arătat că acești bărbați sunt mai agresivi și mult mai predispuși la acte deviante decât ceilalți. Spre exemplu, în anii 60 s-a descoperit că incidența cazurilor de bărbați din închisori care au astfel de cromozomi este mai mare decât incidența cazurilor de „super-bărbați” de la nivelul populației. Cu alte cuvinte, există o corelație între prezența cromozomului Y suplimentar și criminalitate.

Edwin Sutherland

Această teorie genetică este, desigur, mult mai consistentă științific decât precedentele. Analizele și cercetările ulterioare însă, efectuate pe alte tipuri de populații au pus totuși la îndoială primele date obținute. Spre exemplu, într-un studiu efectuat în Danemarca pe aproximativ 31 400 de bărbați care au fost selectați în funcție de înălțime (fiind aleși doar cei mai înalți, deoarece se presupune că extra-cromozomul Y duce la o înălțime mai mare) au fost identificați printre aceștia doar 12 bărbați cu un cromozom Y suplimentar și nici unul dintre ei nu comisesese acte de violență.

În concluzie, despre toate aceste abordări biologiste putem afirma că au o limită fundamentală comună, care le face inoperante în explicarea criminalității. Ele, de fapt,

Edwin H. Sutherland este un sociolog american de formație interacționalistă. A fost profesor la Indiana University, unde a creat o adevărată școală de criminologie. A propus termenul de “criminalitate a gulerelor albe” încă din 1939, an în care a ajuns Președinte al Asociației americane de sociologie. A propus, de asemenea, teoria asocierii diferențiale, ca teorie a devianței, potrivit căreia expunerea la comportamente deviante conduce în baza interacțiunilor la învățarea acestor comportamente. Lucrarea cea mai importantă este monografia “White-Collar Crime” (Criminalitatea gulerelor albe) apărută în 1949, dar este autorul și al altor lucrări de referință: “Twenty Thousand Homeless Men” “Douăzeci de mii de oameni fără adăpost” (1936), “The Professional Thief” “Hoțul profesionist” (1937), “Principles of Criminology” “Principii de criminologie” (1939 ed. a treia).

asumă un postulat tacit, care în realitate este doar o teză falsă și anume că agresivitatea ridicată a unei persoane implică în mod necesar criminalitatea. O anumită predispoziție agresivă, dată de un anumit profil somatic sau de anumite caracteristici fizice sau psihice, nu implică în mod necesar un profil de criminal. Există două tipuri mari de argumente care contrazic toate aceste abordări. În primul rând, o mare parte a actelor criminale, în special în lumea contemporană, nu implică agresivitatea sau forța fizică, ci mai mult inteligența. Putem vorbi chiar de o criminalitate a “gulerelor albe”, concept propus de sociologul american Edwin Sutherland (1883 – 1950), pentru a desemna criminalitatea persoanelor cu un nivel educațional ridicat, care utilizează mijloace și instrumente speciale (tehnici, procedee administrative, dar astăzi și tehnici informatice, economice etc.) pentru acțiuni de tip criminal și care nu corespund sub nici o formă profilelor indicate de abordările prezentate mai de vreme. Al doilea și cel mai important argument este însă acela că, în absolut toate cazurile, criminalitatea este definită social. Așa cum am mai spus,

Concepte fundamentale în sociologie

criminalitatea are o dimensiune relativă, dată de un context comunitar sau societal. Mai mult decât atât, societatea oferă celor care eventual au un anumit profil somatic, un anumit tip de personalitate puternică, anumite predispoziții agresive, mai multe variante de cariere sociale și nu doar pe cea de criminal. Ne putem întreba foarte simplu de ce cineva cu o predispoziție agresivă trebuie să ajungă criminal și nu polițist, militar, boxer, sportiv în general?

Este evident că, un posibil profil biologic agresiv predeterminant, poate fi valorificat în societate în forme variate, cele mai multe acceptate și chiar valorizate pozitiv. La urma urmei de ce trebuie să credem că dacă cuiva nu îi este frică de foc ori este de-a dreptul fascinat de el, trebuie să ajungă piroman și nu pompier?

O altă categorie de teorii care își propun explicarea devianței și criminalității sunt cele de factură psihologică și psihanalitică. Punctul de plecare al acestor teorii este acela al existenței unei baze psihice pe care o au actele criminale. Există, după cum știm, criminali psihopați, care au anumite tulburări de personalitate, unele din acestea având chiar baze genetice, altele fiind dobândite social. Cu alte cuvinte, există temeiul de a lua în considerare existența corelațiilor directe între anumite caracteristici de ordin psihologic și criminalitate, cel puțin în anumite cazuri.

Psihanaliza, în special prin Freud, a propus chiar o teorie a personalității psihopate, personalitate care are la bază anumite conflicte și tensiuni produse la nivelul experienței individuale frustrante trăită de indivizi, în special în copilărie.

Nu ne propunem să dezvoltăm acest tip de teorii, trebuie doar să spunem că ele își propun să explice, nu criminalitatea, ci doar anumite tipuri de criminalitate, cele de natură psihopatologică. Contrar credințelor pe care le au mulți oameni, construite în special prin cinematografie și, mai larg, mass media, trebuie să spunem că ponderea acestor cazuri în cauzistica criminalității este extrem de redusă.

Abordarea sociologică a criminalității

Criminalitatea este un fenomen întotdeauna semnificativ social cu o incidență universală, fiind prezent la nivelul tuturor formelor de organizare socială. Din acest motiv, așa cum este firesc, criminalitatea și, mai larg, devianța au preocupat în permanent cercetătorii sociali. Practic, în toate perspectivele tradiționale de analiză sociologică s-au dezvoltat teorii asupra criminalității. Vom încerca în continuare să prezentăm câteva asemenea teorii, pe care le putem considera clasice. Vom începe cu o teorie referențială, aparținând perspectivei structural – funcționaliste, propusă de sociologul american Robert K. Merton (1910-2003).

La mijlocul secolului trecut, Merton a propus o teorie asupra criminalității care avea ca punct de plecare teoria anomiei propusă de Durkheim. Merton pornește în analiza sa de la conceptul de anomie, monetizat în sociologie de Émile Durkheim, pentru a desemna starea de disoluție normativă, respectiv acea stare în care normele nu mai au forță comunitară sau societală și prin urmare nu mai sunt respectate. O astfel de situație de disoluție a puterii normelor apare ca o caracteristică generală a ordinii normative din societate.

Contrar unei păreri pe care o avem la nivelul vieții obișnuite, devianța nu este considerată de Durkheim, ca și de majoritatea sociologilor care au studiat-o, ca ceva rău, ca ceva în afara societății, ceva care este de evitat și care se poate evita dacă, să presupunem, controlul social ar fi mai bun. Pentru Durkheim, un act deviant precum prostituția, furtul sau crima sunt fapte sociale, la fel ca oricare altele. Faptul social este pentru sociologul francez **orice mod de a acționa, fixat sau nu, în stare să exercite asupra individului o constrângere exterioară, sau care este general pe întreg cuprinsul unei societăți date, având o existență proprie, independentă de manifestările sale individuale.**

Tot ceea ce oamenii fac în societate, “mânați” de o presiune dată de mecanismele sociale este un fapt social. Crima nu este ceva în afara societății, ci ea face parte integrantă din viața socială. În această perspectivă, pentru funcționaliști, crima, ca și devianța mai general, au funcțiile lor sociale, pentru că:

- Devianța clarifică și reliefează pentru indivizi normele sociale, marcându-se astfel jaloarele normative ale societății.
- Devianța, prin reacțiile pe care le generează la nivelul comunităților, conduce la creșterea solidarității sociale. (Tocmai din acest motiv, administrarea justiției se face în mod public, în toate societățile cunoscute)
- Devianța este un factor major al schimbării sociale, majoritatea invențiilor umanității fiind inițial simple comportamente sau acțiuni deviante.

Robert K. Merton, unul dintre cei mai importanți teoreticieni ai perspectivei structural-funcționaliste, a preluat conceptul de anomie utilizat de Émile Durkheim și l-a definit din perspectiva incapacității oamenilor de a utiliza în acțiunile sociale mijloace instituționale legitime sau/și de a avea scopuri culturale acceptate social.

Pentru Merton, în orice acțiune socială avem definite pe de o parte, o serie de scopuri, iar pe de altă parte, mijloace care permit îndeplinirea respectivelor scopuri. Atât scopurile, cât și mijloacele pot fi acceptate și considerate astfel legitime într-o societate sau, dimpotrivă, pot să nu fie acceptate și să le considerăm atunci ca fiind ilegitime. Spre exemplu, scopul de “a produce bani” este unul legitim, deci este acceptat în societate, în timp ce scopul de a da foc unei școli nu este unul acceptat. Mijloacele pot fi și ele acceptate, de exemplu, comerțul este un mijloc legitim de a produce bani, în timp ce furtul sau tâlhăria, deși sunt mijloace de a produce bani, nu sunt acceptate social.

Figura 11.1 Matricea tipurilor deviante la Robert Merton

Tipul uman	Scopuri	Mijloace	Devianță
Conformistul	Legitime	Legitime	Nedeviant
Inovatorul	Legitime	Ilegitime	Deviant
Ritualistul	Ilegitime	Legitime	Deviant
Anarhistul	Ilegitime	Ilegitime	Deviant
Revoluționarul	Ilegitime/legitime	Ilegitime/legitime	Deviant /nedeviant

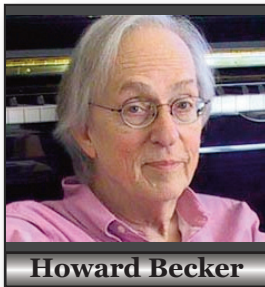
Concepte fundamentale în sociologie

Dacă luăm în calcul faptul că există posibilitatea de a opera toate combinațiile între scopuri și mijloace, acceptate sau nu, atunci putem construi o matrice ca cea alăturată în care să avem prezente toate situațiile posibile de acțiune socială.

Primul tip, propus în această matrice de analiză, este cel al **conformistului**. Acesta, în acțiunile sale își definește atât scopuri, cât și mijloace legitime și, prin urmare, este un tip nedeviant. Cel care își definește scopuri legitime, dar utilizează alte mijloace decât cele acceptate social, este un **inovator**, pentru că inventează mijloace noi pentru achiziția unor scopuri acceptate social. În această categorie poate intra atât cel care descoperă o nouă modalitate de a câștiga bani (să zicem tranzacții pe internet), cât și hoțul, pentru că și acesta utilizează mijloace nelegitime pentru a îndeplini un scop legitim (achiziția de bani). Evident, inovația, în această accepție, este un tip de devianță.

Ritualistul este persoana care, deși utilizează mijloace legale, nu are pentru acțiunile sale scopuri legitime. Cel mai adesea se întâmplă acest lucru în cazul activităților care nu mai sunt necesare, dar care se săvârșesc în continuare. Acțiunile respective spunem că sunt ritualice pentru că ele se produc fără a exista un temei, adică ele nu mai au scopuri acceptate. Spre exemplu, completarea unor formulare pentru obținerea de date despre persoane este un mijloc acceptat social (fiind utilizat în nenumărate locuri, la angajare, la depunerea unor dosare de bursă, în administrație etc.). Acesta este un mijloc acceptat social, comparativ cu ascultarea convorbirilor telefonice, sau citirea corespondenței personale, care deși reprezintă evident mijloace de achiziție a unor informații despre persoane, nu sunt acceptate în societate. Prin urmare, completarea unor formulare reprezintă un mijloc legitim. În vechiul regim astfel de formulare erau utilizate, spre exemplu, și pentru înscrierea la concursurile de admitere în învățământul universitar. Datele care erau cerute țineau de un scop legitim în acel moment, de a afla informații despre familia candidatului, despre școala pe care a urmat-o, despre situația politică, civică, profesională atât a candidatului cât și a familiei sale. O parte importantă a informațiilor respective astăzi nu mai constituie un scop de informare pentru instituțiile de învățământ superior. Cu toate acestea, multe dintre ele mai sunt solicitate în numeroase cazuri, deși nimeni nu are nevoie și nu se uită peste ele vreodată (tocmai pentru că date precum profesia tatălui sau a mamei nu mai sunt necesare astăzi nimănui). Prin urmare, scopul achiziției acestor date nu mai este legitim, dar mijlocul utilizat, formularul, poate fi. Din acest motiv, și astfel de acțiuni pot fi considerate ca deviante.

Anarhistul este cel care nu acceptă nici scopurile și nici mijloacele legale definite pentru o anumită acțiune. Devianța în acest caz este evidentă și nu necesită comentarii speciale. Cazul **revoluționarului** este însă mai interesant. În multe situații, în viața socială există posibilitatea ca normele care reglementează legitimitatea mijloacelor și a scopurilor să se schimbe, tocmai datorită acțiunilor deviante. În acest mod, ceea ce a fost considerat ilegal, ca scop sau mijloc, devine acceptat după o anumită perioadă de timp și astfel actul, deviant inițial, se redefineste ca unul normal. În Decembrie 1989, în timpul regimul comunist, schimbarea administrației politice era un scop ilegal social. Mijlocul de a realiza schimbarea, protestul, manifestația de stradă, erau și ele considerate ilegale. Acțiunile din Decembrie au condus la schimbarea ordinii normative și la reconsiderarea legitimității.

Howard Becker

Astfel, protestul împotriva unui regim politic a devenit unul legitim, iar manifestația de stradă, la rândul ei, a devenit legitimă.

După cum se observă, diferența dintre anarhist și revoluționar este una conjuncturală și contextuală, adică ea ține de conjunctura și contextul social și nu de calitatea intrinsecă a scopurilor sau mijloacelor acțiunilor respective. Prin urmare, orice revoluție este ilegală până învinge, iar dacă nu învinge în mod necesar și normal participanții vor fi considerați criminali.

Teoria etichetării. O teorie sociologică care a avut și are un rol foarte important în cercetările dedicate devianței este teoria etichetării, propusă într-o manieră sistematică, la începutul anilor '60, de sociologul american Howard Becker (n. 1928). Sociologul american, student al unor reputați interacționaliști, precum Herbert Blumer (1900-1987) sau Everett Hughes (1897-1983), a plecat în teoria sa de la elementele bazale ale paradigmei interacționaliste propusă de George Herbert Mead. Mai mult, el a preluat conceptul de definire a situației, propus de Thomas, considerând că **devianța este un produs al modului în care noi definim actele săvârșite de ceilalți**. Elementul forte al abordării sale îl reprezintă ideea că devianța este un produs al interacțiunilor dintre indivizi, prin intermediul cărora se etichetează comportamentele indivizilor, și implicit ei, potrivit unor definiții pe care oamenii le dau în diverse situații.

Pe de altă parte, însă, aplicarea etichetelor de deviant (persoană certată cu legea, turbulent, hoț, agitator etc.) generează la rândul ei comportamente conforme cu cele etichetate ca deviante, pentru că aplicarea etichetelor va însemna pentru un subiect particular un proces de definire a situațiilor relaționale în care acesta se află, iar în final vom avea consecințe reale, generate de definițiile subiective cu care acesta operează, adică acte de tip deviant. Devianța nu doar că este dată de un proces de etichetare, proces parțial independent de actul în sine săvârșit de un individ, dar acesta generează și o presiune de conformare a indivizilor etichetați la eticheta propusă, generând ca și consecință acțiuni de tip deviant.

Există în ceea ce am prezentat două componente. Mai întâi, avem ideea că orice act deviant este considerat astfel doar în măsura în care societatea îl etichetează în acest mod, iar în al doilea rând, această etichetă odată aplicată va presa indivizii, grupurile sau instituțiile care o primesc să se comporte conform acesteia. Cu alte cuvinte, dincolo de relativismul devianței, etichetarea va produce comportamente de același tip cu cele care sunt etichetate astfel în societate.

Howard Saul Becker este un celebru sociolog, cântăreț de jazz și fotograf american, și-a făcut studiile la Universitatea din Chicago, iar în tinerețe a fost pianist profesionist. De altfel este un pionier al unei întregi ramuri a sociologiei, sociologia artei, fiind printre primii care au propus o astfel de disciplină academică. Lucrarea sa fundamentală, în care propune teoria etichetării, „*Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*” a fost publicată în 1963. A mai publicat numeroase articole și lucrări în domeniul sociologiei vizuale, a sociologiei artei, ca și în privința scrierii academice, lucrarea sa „*Writing for Social Scientists: How to Start and Finish Your Thesis, Book, or Article*” este considerată de referință în multe dintre universitățile americane.

Concepte fundamentale în sociologie

Etichetarea, deși este un proces subiectiv, funcționează doar pe baza interacțiunilor permanente dintre oameni. Cu alte cuvinte, nu doar că aplicăm etichete anumitor persoane, dar ne și comportăm față de acestea în baza respectivelor etichete. Dacă noi credem, de exemplu, că o anumită persoană a furat ceva, atunci îi vom aplica eticheta de hoț și ne vom comporta ca atare, indiferent dacă acest lucru este sau nu adevărat. Putem raționa și într-o manieră inversă, dacă cineva care a furat nu este etichetat ca hoț, neștiindu-se acest lucru, ne vom raporta la respectiva persoană ca față de un om cinstit. Cu alte cuvinte, întotdeauna comportamentele noastre față de ceilalți și implicit interacțiunile pe care le construim cu aceștia sunt determinate exclusiv de etichetele pe care le dăm celorlalți și nu de caracteristicile pe care aceștia le au „în realitate”. În general, în viața socială aplicăm permanent etichete și ne comportăm față de cei din jur în baza acestora. Rezultă prin urmare, că prin etichetarea unei persoane ca deviantă, noi vom avea comportamente și relații cu aceasta ca și când aveam de a face real cu o persoană deviantă, iar aceste comportamente ale noastre vor fi reale chiar dacă definiția a fost strict subiectivă. Mai mult, răspunsul la interacțiuni al persoanelor etichetate nu pot depăși eticheta acordată, ci dimpotrivă, adesea persoanele tind să confirme aceste etichete. Dacă un copil la școală este izolat de ceilalți pentru că i s-a pus eticheta de bătaș sau hoț, el va fi izolat în realitate și cel mai probabil își va însuși în timp eticheta respectivă prin valorificarea oricăror aspecte pozitive ce decurg din etichetarea în cauză.

Procesul de etichetare este unul continuu, etichetele având propria dinamică. Ele depind de natura și volumul interacțiunilor dintre oameni. Rezultă așadar că etichetele se învață, iar devianța este dependentă întotdeauna de numărul celor care etichetează anumite acțiuni ca fiind deviante. Prin urmare, una din formele de reducere a devianței o reprezintă inclusiv schimbarea etichetelor. Mai mult, etichetarea este un proces întotdeauna contextual și situațional, prin urmare, inclusiv devianța, are un asemenea caracter.

Controlul social

Controlul social se referă la totalitatea instituțiilor, practicilor și procedeele prin care o societate particulară menține respectul față de normele sociale și încearcă să reducă acțiunile/comportamentele sociale cu caracter deviant. Prin urmare, controlul social se referă la mecanismele prin care este asigurată respectarea ordinii normative într-o societate. Controlul social este fundamental pentru existența oricărei societăți sau comunități. Din acest motiv, el este asigurat prin funcționarea mai multor tipuri de instituții sociale.

Trebuie să distingem, de la bun început, între ***instituțiile de control social*** și ***instituțiile care au funcții de control social***. Primele sunt instituții care au ca obiectiv central, implicit ca funcție principală, realizarea controlului social. Spre exemplu, poliția, tribunalele, închisorile sunt instituții care își propun prioritar realizarea controlului social. Există alături de acestea un număr cu mult mai mare de instituții, care au alte funcții majore, dar care îndeplinesc secundar și funcția de control social. Familia, spre exemplu, este o instituție socială fundamentală care are multiple funcții, inclusiv pe aceea de control social. Ea realizează această funcție, atât prin modul în care gestionează procesul de socializare, cât și prin exercitarea directă a controlului asupra propriilor membri.

Comunitățile teritoriale (de dimensiuni mici, în special cele rurale) au și ele numeroase mecanisme instituționale prin care realizează și exercită controlul social asupra membrilor (instituții religioase, culturale, civice). Din acest motiv, spre exemplu, în procesele de migrație din România anilor '70-'80, au apărut extrem de multe probleme (de tip infracțional sau contravențional) la nivelul populației care a migrat din mediul rural spre orașele sau platformele industriale, tocmai din cauza faptului că, pentru respectivele persoane, a dispărut, în mod brusc, controlul social tradițional realizat de instituțiile de la nivelul comunităților de origine, în primul rând cele ale familiilor, vecinătăților, bisericii etc. Este foarte adevărat că și astăzi asistăm la un fenomen similar, legat de actele deviante pe care unii cetățeni români care emigrează le săvârșesc în străinătate.

Mass-media are și ea funcții importante de control social, în primul rând în ceea ce privește descurajarea actelor deviante. Mai mult, instituțiile media sunt principalele instituții care ar trebui să asigure astăzi caracterul public al desfășurării actelor de justiție, care, prin definiție, așa cum am arătat, trebuie să aibă un asemenea caracter.

Desigur, pot fi enumerate multe alte tipuri de instituții, dintre cele mai diverse, care au funcții de control social, și putem porni de la armată, școală, instituții economice și ajungând până la asociația de locatari (sau proprietari) sau bandele de cartier.

Mecanismele prin care se realizează controlul social sunt multiple. Nu trebuie să reducem controlul social doar la acțiunile de sancționare a celor care încalcă normele. Controlul social privește inclusiv semnalarea actelor deviante, acordarea unui caracter public actelor de administrare a justiției, promovarea mecanismelor prin care se asigură vizibilitate normativității sociale. Tot de controlul social se leagă toate procedeele și practicile prin care se cultivă atitudinea de respect a normativității, ceea ce se realizează spre exemplu, cu prioritate în instituțiile religioase și cele de tip militar.

Probleme ale managementului instituțiilor de control social

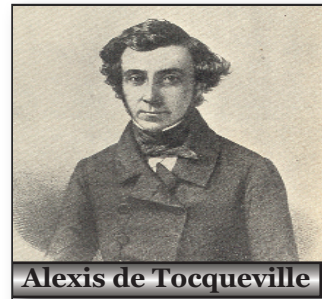
Putem deduce ușor din paragraful anterior că rolul central în administrarea controlului social îl au instituțiile care își propun în mod prioritar un asemenea obiectiv. Studiul acestor instituții este relativ recent, preocupări sistematice de cercetare sociologică a acestor instituții existând în special după al Doilea Război Mondial.

Cu toate acestea, cea mai importantă reformă a închisorilor, produsă în secolul al XIX-lea a aparținut unui sociolog, istoric și politolog francez, Alexis de Tocqueville (1805 – 1859). Gânditorul francez, renumit pentru lucrarea sa fundamentală, "Democrația în America", a călătorit în tânărul stat american pentru a studia de fapt nu viața politică americană, ci sistemul penitenciarelor de acolo. De altfel, celebra sa carte asupra relațiilor politice din societatea americană a fost mai degrabă un produs conjunctural al vizitei în Statele Unite.

Tocqueville a propus o reformă radicală pentru organizarea penitenciarelor, reformă a căror principii de bază sunt prezente și astăzi ca elemente importante ale funcționării managementului acestor instituții. Spre exemplu, până în secolul al XIX-lea, închisoarea clasică avea pereți foarte groși, uși foarte solide la celule, fără vizibilitate exterioară, deținuții

Concepte fundamentale în sociologie

neavând contact vizual între ei și nici cu gardienii. Acest sistem reclama un număr apreciabil de gardieni și de regulă nu permitea o supraveghere reală, permanentă, a deținuților. Tocqueville a arătat că o închisoare trebuie organizată, de fapt, exact invers, adică pe principiul vizibilității, fiind foarte important, spre exemplu, ca deținutul să știe că poate fi observat în orice moment, chiar dacă în realitate el nu este în permanență monitorizat.

Alexis de Tocqueville

Modelul propus de el, al închisorii circulare, cu celule cu gratii care permit accesul vizual permanent asupra celor închiși este larg răspândit astăzi în lumea occidentală. Acest sistem s-a dovedit nu doar mai sigur și mai economic, dar și mai funcțional și acceptabil psihologic pentru deținut.

Cercetările sistematice asupra penitenciarelor și mai general asupra instituțiilor de control social aparțin însă secolului al XX-lea. În cele ce urmează prezentăm doar două din problemele centrale care au preocupat specialiștii din acest domeniu. Prima este aceea a asigurării caracterului public al justiției. A doua se leagă de rolul social pe care îl deține un tip particular de instituție socială, închisoarea.

Caracterul public al justiției se referă la faptul că, pentru a fi utilă din punct de vedere social, administrarea justiției ar trebui să aibă un caracter public. Orice sancționare a unui comportament infracțional ar trebui să fie valorificată social. Justiția nu își propune niciodată doar sancționarea unor criminali, ci întotdeauna ea trebuie să mai îndeplinească și alte câteva funcții cum ar fi:

- ★ reafirmarea și revalidarea normativității încălcate prin actul deviant;
- ★ potențarea la nivel general a încrederii în ordinea normativă;
- ★ oferirea unei satisfacții atât victimelor, cât și comunităților în care s-au produs actele deviante.

Aceste obiective nu se pot realiza decât dacă administrarea justiției are caracter public. Întotdeauna în istorie, în orice societate, asigurarea caracterului public al justiției a fost considerată o problemă mai importantă decât oricare alt aspect al funcționării sistemului judiciar. Adesea, în istorie, chiar administrarea sancțiunii avea un astfel de caracter, decapitarea, arderea pe rug, biciuirea sau alte tipuri de sancțiuni exercitându-se în public.

În societatea contemporană, mass media reprezintă principalul instrument care poate da un profund caracter public justiției. Din păcate, în România există numeroase aspecte discutabile privitoare la modul în care acest lucru se realizează. Tendința contemporană, este drept că nu doar la noi, fiind mai degrabă aceea de a mediatiza actele deviante ca atare și mai puțin procesul administrării justiției.

Un posibil indicator al normalității funcționării sistemului juridic îl reprezintă natura produselor mediatice care privesc fenomenele infracționale. Spre exemplu, în majoritatea societăților occidentale, media (în primul rând cinematografia, televiziunea, teatrele, etc.) prezintă polițiștii, judecătorii, procurorii, avocații, detectivii, etc. ca personaje pozitive,

cel mai adesea într-o dimensiune eroică în raport cu viața comunităților respective. La noi, acest lucru nu se întâmplă decât sporadic. Mai mult, în cultura noastră media, aceste personaje sunt mai degrabă negative, dacă ne gândim cel puțin la personajul polițistului. Într-o societate în care media propune polițistul ca personaj, în principal prost, incompetent, fals erou, incult, putem afirma în mod cert că sistemul justiției și implicit controlul social funcționează deficitar.

O a doua problemă pe care dorim să o prezentăm este una care a stârnit numeroase dispute în ultimele decenii între specialiști. Este vorba de funcția pe care o dețin închisorile, ca instituții fundamentale de control social, în procesul de prevenție a infracționalității.

Închisoarea modernă este o formă relativ nouă de control social. Ea a apărut în secolul al XVII-lea, mai întâi sub forma unor “case de muncă”, locuri în care erau strânși, dar și izolați totodată de societate, toți aceia care erau considerați “anormali”. Era vorba de criminali, dar și de persoane cu handicapuri majore, de bolnavii incurabili, persoane foarte bătrâne, care nu erau îngrijite de nimeni etc. Cu alte cuvinte, aceste “case” erau ceva între închisoare, lagăr, spital și azil de bătrâni.

Trebuie să precizăm faptul că au existat instituții similare închisorii și până la modernitate, însă acestea au avut un rol minor în sistemul de control social, deoarece majoritatea sancțiunilor în perioada premodernă, așa cum am precizat anterior, erau sancțiuni directe, administrate public. Fie că era vorba de omorârea prin diverse mijloace a unor criminali, fie că era vorba, pentru infracțiuni minore, de schingiuire, bătaie, biciuire etc., toate aceste tipuri de sancțiuni se administrau în spațiul public. Detenția, deși era posibilă și a existat încă din antichitate, nu era o sancțiune în sine, ci o modalitate de a reține pe termen scurt, pentru anchetă, un criminal, ori un mijloc de a-l constrânge să își onoreze niște angajamente. În alte situații, cei închiși erau ținuti în detenție perioade scurte de timp doar pentru a presta anumite servicii la nivelul unor instituții sau în comunitate. O altă formă de detenție istorică era cea care reținea o persoană pentru că, fie avea un statut de prizonier (numai pentru persoane care erau importante social și politic), fie din varii motive nu exista un drept de sancționare mai severă a acestora.

Încă din secolul al XIX-lea, când deja putem spune că existau închisori autentice (în sensul actual) în toate statele europene, ca și peste ocean, s-a ridicat problema utilității acestor instituții. Pe măsură ce cea mai mare parte a sancțiunilor justiției s-au concentrat spre privarea de libertate, s-a pus tot mai mult problema rolului acestui sistem în prevenția și controlul infracționalității. Mulți din cei care au studiat închisorile au constatat adesea că acestea erau în fapt nu centre de corecție a com-

Alexis de Tocqueville, gânditor francez de origine nobiliară, bunicul său, Chrétien de Malesherbes (1721–1794) fiind un importat politician căzut victimă a Revoluției Franceze. A decis să lucreze în administrație încă din tinerețe, optând chiar pentru o carieră politică. Are ocazia să călătorească în America pentru a studia sistemul penitenciarelor, unde împreună cu bunul său prieten Gustave de Beaumont stă nouă luni de zile, între 1831 și 1832, și pune bazele atât ale lucrării “Sistemul de penitenciare din Statele Unite și aplicarea lui în Franța” (1833), cât și ale cărții sale capitale “Democrația în America”, publicată în patru volume între 1835 și 1840.

Concepte fundamentale în sociologie

portamentelor, instituții ale socializării și integrării în societate, ci dimpotrivă adevărate **“școli ale infraționalității”**. Cei mai mulți dintre cei care treceau prin aceste instituții recidivau, adesea ajungând la crime chiar mai grave. Prima explicație care s-a dat unei astfel de disfuncționalități a fost de natură ecologică. Contactul cu un mediu de tip infrațional poate conduce la o socializare de acest tip, iar pentru cei care nu săvârșiseră infracțiuni majore, resocializarea poate conduce chiar la o maximizare a comportamentelor deviante.

Din aceste motive s-a afirmat treptat, în secolul al XX-lea, o politică de reformă a sistemului penitenciarelor centrată pe ideea de a ridica permanent calitatea ecologică a închisorilor (a mediului social al acestora). Astfel, a început o adevărată campanie de “umanizare” a condițiilor de viață din închisoare, punându-se tot mai pregnant problema drepturilor deținuților, a libertăților lor spirituale, a nevoii de confort, ajungându-se, în cazul unora dintre deținuți, să se asigure condiții de viață mai bune decât cele avute în libertate.

Statele care au inițiat astfel de reforme au început totodată să cheltuiască pentru deținuți sume mai mari decât cele pentru alte categorii sociale aflate în grija statului, cum ar fi copiii din orfeline sau bătrânii din aziluri. Efectele acestor politici sunt însă discutabile. Aceasta pentru că, în realitate, socializarea negativă se produce datorită unor tipuri de relații sociale, datorită influenței unor oameni și doar secundar datorită mediului fizic. Atât timp cât mediul este compus din infractori, care au aceleași seturi de valori, aceleași tipuri de comportamente deviante, este dificil de gândit că procesele de socializare negativă, de întărire a comportamentelor infraționale, și chiar de specializare infrațională, au cum să dispară doar pentru că există condiții și confort în închisoare.

Rezumat

Una dintre componentele fundamentale ale oricărei societăți este normativitatea socială. În raport cu aceasta, comportamentele indivizilor pot să fie mai mult sau mai puțin conforme sau, altfel spus, mai mult sau mai puțin deviante. Orice abatere de la normativitatea socială poartă numele de **devianță**. La rândul lor, normele contează diferit într-o societate, așadar și sancțiunile pentru încălcarea acestora vor fi, corespunzător, mai ușoare sau mai severe. În funcție de natura normelor respectate într-o societate (formale și informale), sancțiunile pot fi exprimate formal (de exemplu, amenda) sau informal (respingerea persoanei deviante la nivelul comunității, grupului din care face parte, etc.). Astfel, în funcție de normele încălcate și de tipul de sancțiune asociat acestora, distingem între: **legi penale** (normele formale cărora le sunt asociate sancțiuni severe); **legile civile** (normele formale cărora le sunt asociate sancțiuni ușoare); **morală** (normele informale cărora le sunt asociate sancțiuni severe); **obiceiuri** (normele informale cărora le sunt asociate sancțiuni ușoare).

Un tip special de devianță îl reprezintă **criminalitatea**, aceasta referindu-se la situația în care sunt încălcate normele juridice pentru care societatea prevede sancțiuni majore. Crima reprezintă, pentru Émile Durkheim, orice act care este susceptibil de a primi o condamnare în baza legii. Ceea ce este extrem de important în analiza sociologică a devianței este dimensiunea ei relativă, în sensul în care semnificațiile acțiunilor și comportamentelor considerate deviante într-o societate variază în funcție de anumite sisteme valorice și de raportare, care sunt valabile în anumite contexte sau în anumite momente istorice. A omorî pe cineva poate fi o crimă care atrage după ea o pedeapsă severă, dar poate fi și un act eroic (în război) sau de îndeplinire a datoriei sociale. Prin urmare, normativitatea socială este cea care determină valorizările noastre asupra a ceea ce considerăm a fi deviant sau nu. Criminalitatea este definită așadar întotdeauna social.

În strânsă legătură cu conceptul de devianță, se folosesc alte câteva concepte, care se impun a fi clar diferențiate de acesta. Este vorba despre **anormalitate**, un concept aparținând psihopatologiei și care se referă la comportamentele și cazurile care ies din sfera normalității psihice. Un alt concept folosit pentru ilustrarea comportamentului criminal este cel de **delincvență**. Delincvența se referă la comportamentele particulare care încalcă normele juridice care definesc crima. La nivelul practicii, termenul este adesea folosit cu referire la cazurile speciale ale tinerilor care încalcă legile, în formula de **delincvență juvenilă**.

Primele **teorii asupra criminalității** au fost cele de factură biologică, explicând comportamentul criminal pe baza unui determinism biologic. Relevantă din acest punct de vedere este teoria criminalului înăscut a lui Cesare Lombroso. Potrivit acestuia, criminalii au un profil biologic înăscut, având o serie de caracteristici fizice care îi deosebesc de ceilalți oameni, cum ar fi: fruntea teșită și proeminentă, sprâncenele groase, părul roșcat, maxilarul puternic.

Concepte fundamentale în sociologie

O altă teorie de aceeași factură îi aparține lui William Sheldon, care propune o clasificare a oamenilor în trei tipuri fundamentale în funcție de constituția lor somatică. Acestea sunt: **tipul ectomorf** (înalt, slab, cu membre lungi, introvertit, fragil, dispus spre meditație), **tipul endomorf** (mic de statură, gras, cu membre scurte, relaxat, jovial, sociabil) și **tipul mesomorf** (atletic, cu osatură și mușchiulatură puternice, cu proporții optime de înălțime și greutate, marcat de energie puternică, dorință de afirmare, curaj).

Potrivit teoriei lui Sheldon, tipul mesomorf este cel mai predispus la criminalitate comparativ cu celelalte două tipuri.

O altă teorie biologică mult mai recentă, care încearcă explicarea comportamentului criminal, este teoria cromozomului suplimentar. Potrivit acestei teorii, criminalitatea este determinată genetic, astfel că bărbații care dețin un cromozom Y suplimentar sunt mult mai agresivi și mult mai predispuși la săvârșirea de acte deviante.

Toate aceste abordări biologice care încearcă să explice criminalitatea sunt inevitabil limitate, caracteristicile fizice, constituția somatică ori elementele genetice neputând să explice în întregime varietatea și complexitatea actelor criminale. Dacă adăugăm la aceasta și instrumentarul contemporan în domeniul criminalității, pornind de la gradul de inteligență, educație și ajungând la tehnologii rafinate, limitele explicative ale teoriilor enumerate mai sus devin evidente.

În perspectivă sociologică, o contribuție deosebită la dezvoltarea teoriilor privind criminalitatea a avut-o sociologul francez Émile Durkheim. El propune un concept cheie în analiza normativității, acela de anomie. Conceptul se referă la disoluția normativității sociale. Pentru Durkheim, devianța este parte constitutivă a condițiilor care definesc existența oricărei societăți. Ea este înțeleasă ca un fapt social echivalent, din punct de vedere sociologic, cu oricare alt fapt social.

O dezvoltare consistentă în planul teoriilor criminalității aparține lui Robert K. Merton. La baza teoriei sale, Merton pleacă de la conceptul de anomie al lui Émile Durkheim. În concepția sa, în orice tip de acțiune socială, pentru atingerea anumitor scopuri, există definite anumite mijloace. Privite din punct de vedere al normativității sociale, atât scopurile, cât și mijloacele pot fi legitime sau ilegite. Pornind de la aceste premise teoretice, Merton propune o matrice a 5 tipuri umane, privite din punct de vedere al caracterului deviant al acțiunilor lor: **conformistul**, care își definește scopuri și mijloace legitime; **inovatorul**, care inventează mijloace nelegitime pentru atingerea unor scopuri acceptate social; **ritualistul**, care utilizează mijloace legale pentru atingerea unor scopuri ilegite; **anarhistul**, care nu acceptă nici scopurile, nici mijloacele legale definite pentru o anumită acțiune; **revoluționarul**, definitoriu pentru situația în care caracterul legitim al mijloacelor și scopurilor se schimbă tocmai ca urmare a unor acțiuni deviante.

Una din teoriile sociologice extrem de pertinente în explicarea devianței, dezvoltată în cadrul interacționalismului simbolic, este **teoria etichetării**.

Potrivit acestei teorii, propusă la începutul anilor '60 de sociologul american Howard Becker, devianța este un produs al interacțiunilor în cadrul cărora oamenii etichetează acțiunile indivizilor, deci și pe aceștia, în concordanță cu felul în care își definesc anumite situații. O consecință directă a etichetării unor comportamente ca fiind deviante constă chiar în generarea unei conformări comportamentale a indivizilor la eticheta propusă.

Etichetarea este parte integrantă din procesul de construcție a reprezentărilor sociale ale indivizilor, implicit și a reprezentărilor asupra a ceea ce numim devianță.

Devianța și în special criminalitatea este controlată și redusă în societate printr-un ansamblu de instituții care formează controlul social. Pe de o parte, există **instituții de control social** cum sunt poliția, tribunalul, închisorile, iar pe de altă parte, există **instituții care îndeplinesc funcții de control social**, este vorba despre familie, școală, instituțiile religioase, organizațiile civice.

De asemenea, una dintre instituțiile cu un important rol de control social, pregnant în zilele noastre, este mass-media, probabil cea mai importantă instituție care poate asigura caracterul public al desfășurării actelor de justiție și care, totodată, poate descuraja actele deviante printr-un alt rol major al său, cel de agent de socializare.

Concepte cheie

Devianță; Infracțiune; Delincvență juvenilă; Crimă; Criminalitate; Rata criminalității; Legi penale; Legi civile; Malum in se; Malum prohibitum; Anormalitate; Stigmat; Criminalitatea gulerelor albe; Etichetare; Control social; Închisoare

NOTE:

²⁶ În sociologie acest termen se referă atât la penalități cât și la recompense. Poți sancționa pozitiv sau negativ. În acest context utilizăm doar forma negativă, de penalizare.

²⁷ Termenul a fost lansat în misticismul creștin cu privire la semnele pe care cineva le poate avea pe mâini, piele, picioare etc. corespunzător semnelor rezultate din crucificarea lui Iisus Hristos. Mitologia creștină susține că Sf. Francis de Assisi a fost primul căruia i-au apărut astfel de semne ale suferinței (stigma), în timpul încarcerării sale în Mount Alverno, în 1224.